

МИЛОШ ИВАНОВИЋ
Историјски институт, Београд
misaveritatem@gmail.com

ПРОНИЈА У ДРЖАВИ СРПСКИХ ДЕСПОТА*

Пронија је као врста земљишног поседа посредством Византије заживела у средњовековној Србији. Циљ нашег рада је да проучи карактеристике и распрострањеност ове врсте поседа у држави под влашћу српских деспота. Извршићемо поређење и са функционисањем система проније у Византији током XV века. Треба рећи да је ова тема већ привлачила истраживаче чије ћемо закључке поново размотрити.

Кључне речи: Пронија, Византија, Србија, деспоти, поседи

The pronioia as type of land holding through Byzantium began to live in medieval Serbia. The aim of this paper is to study characteristics and diffusion of this kind of estate in the state under the rule of Serbian despots. I will make comparison with the functioning of the system of pronioia in Byzantium during the 15 century. It should be noted that this topic has already attracted the attention of researchers whose findings will be reconsidering.

Keywords: Pronioia, Byzantium, Serbia, Despots, estates

Велики утицај Византије на развој средњовековне српске државе видљив је и на плану земљишних односа. Наиме, добро је познато да је институција проније заживела и на тлу под влашћу српских владара. Почев од осме деценије XIX века до данас настао је већи број радова који се односи на систем проније на подручју српске средњовековне државе.¹ Са наше стране анализираћемо њено

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (13–15. век): њихови политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029). Реч је о проширеној верзији саопштења које је прочитано на Шестој националној конференцији византолога одржаној од 18. до 20. јуна 2015. у Београду.

¹ Макушев, О пронији у древней Србији, 1–20; Новаковић, Пронијари и баштиници; Остројорски, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама,

постојање у Српској деспотовини. При нашим разматрањима биће неопходно да се осврнемо на карактеристике проније у Византији током прве половине XV века.

Пронија се, као што је познато, први пут у српским изворима помиње око 1300. у повељи краља Милутина Манастиру Св. Ђорђа код Скопља.² Доиста, помишљало се да је та врста поседа постојала и раније,³ али се за такав став не може пронаћи потврда у изворима.⁴ Колики је био њен значај за српску државу несумњиво сведочи и чињеница да о пронији говоре директно и два члана *Душановој законика*.⁵ Укратко, на овом месту вреди констатовати да је, слично као и у Византији, пронија била врста условног земљопоседа које је владар додељивао одређеној особи, која је заузврат имала да врши војну службу. Јасно се по тој врсти условности разликовала од баштине, чак и када је допуштано њено наслеђивање.⁶ Сведочанство о томе пружа 59. члан *Душановој законика*, према којем је било забрањено да се она купи, прода или дарује цркви.⁷ У 68. члану истог правног споменика налазимо пак одредбу по којој су меропси дужни да два дана у недељи раде у корист пронијара. Уз то је прописивао да му по један дан у години косе сено и раде у винограду, а ако га пронијар нема да му ураде друге послове за тај један дан.⁸ Претпостављало се да су пронијари овде споменути као симбол за господара, али да се пропис односио на сву властелу.⁹ С друге стране, Марк Бартусис је образложио да се члан тичао пронијара, на које су примењени закони који су важили за баштинике.¹⁰ У основи, истраживачи се слажу да је у аграрном и фискалном погледу пронија била исто што и баштина.¹¹ Са наше стране, на овом месту ћемо још само напоменути да би било веома тешко остварити униформност обавеза за све меропхе на пронијама и поред владарева жеље. Треба ипак

127–176; *Божих*, Параспор у скадарској области, 241–258; *Божих*, Земљишни систем у „Млетачкој Албанији”, 259–331; *Bartusis*, Serbian pronioia and pronioia in Serbia: the diffusion of an institution, 177–216; *Bartusis*, Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronioia.

² *Мошин*, *Тирковић*, *Синдик*, Зборник средњовековних ћирилских повеља, 324.

³ *Новаковић*, Стара српска војска, 74; *Тарановски*, Историја српског права, 38. Да је то могуће сматрао је и Георгије Острогорски указујући да се српска држава још за владавине Стефана Немање знатно проширила на рачун Византије, у којој је у то време већ био укореењ систем проније: *Осѣројорски*, Пронија 128.

⁴ Скептичнији је према старијем пореклу проније Бартусис: *Bartusis*, Serbian pronioia, 180–181; *Bartusis*, Land and Privilege, 604.

⁵ Душанов законик, пр. *Бубало*, 87–88, 170, 173.

⁶ *Осѣројорски*, Пронија, 135–136; *Bartusis*, Serbian pronioia, 191, 210.

⁷ Душанов законик, пр. *Бубало*, 87, 170; *Осѣројорски*, Пронија, 134; *Bartusis*, Serbian pronioia, 191.

⁸ Душанов законик, пр. *Бубало*, 88, 118.

⁹ *Осѣројорски*, Пронија, 135–136; *Соловјев*, Законик цара Стефана Душана, 229; *Шаркић*, Правни положај меропха, 29.

¹⁰ *Bartusis*, Serbian pronioia, 192.

¹¹ *Bojanin*, *Krstanović*, Byzantine influence, 48; *Осѣројорски*, Пронија, 135–136; *Bartusis*, Serbian pronioia, 192.

претпоставити да се без обзира на различите врсте обавеза вероватно тежило да суштински оптерећење свих мерапаха на пронијама буде исто.¹²

На развитак проније у Византији у другој половини XIV века снажно је утицао притисак Османлија и њихова освајања. Уследа тога, након битке на Марици 1371. деспот Манојло Палеолог је одлучио да половину светогорских и солунских метохија претвори у пронију како би се држава одбранила од Турака. Дипломатички извори потврђују да се то заиста и догодило.¹³ Изгледа чак да конфискација није била ограничена искључиво на манастирска добра.¹⁴ Та мера је поново била на снази и када је Византија након битке код Ангоре поново дошла у посед Солуна и околине, као и Свете Горе.¹⁵

Српске области су такође крајем XIV века биле угрожене од Османлија, што је свакако могло подстаћи ширење проније. Ипак, нема података о тако драстичним мерама као што су оне предузете у Византији. Из повеље коју је кнез Стефан Лазаревић, заједно са мајком Милицом и братом Вуком, издао Хиландару, негде између 1392. и 1396. дознајемо да је властелину Обраду Драгосаљићу због невере била одузета баштина, која је након тога неименованом властелину дата у пронију.¹⁶ Будући да се све то одиграло несумњиво након Косовске битке 1389. године,¹⁷ циљ Лазаревића је свакако био да ојачају војне потенцијале своје државе. Мора се имати у виду да је њихов властеоски слој прилично страдао у поменутом сукобу, након чега су они преузели и вазалне обавезе према Османлијама.¹⁸ Из повеље коју је деспот Стефан издао 1404/1405. монахињи Јевпраксији, удовици деспота Угљеше, дознајемо и да је за владавине његовог оца извесни Младен Писин држао село Јабучје са засеоком као пронију.¹⁹

Када је реч о пронији у оквиру Државе српских деспота, што обухвата период од 1402. до 1459, располажемо изворима различите провенијенције. Поред повеља српских владара, изузетно значајне податке дају млетачки и дубровачки документи. Мора се на овом месту упозорити на неке специфичности везане за њих. Српски дипломатички акти потичу углавном из последњих година постојања Деспотовине, док се венецијански извори односе само на подручје Зете, и то пре свега на приморске градове и њихову околину. Дубровачки документи се углавном односе на грађане комуна који су уживали проније на тлу српске државе.

¹² У принципу, мерапаха је требало да трећину свог радног времена утроши за потребе господара: *Блајојевић*, *Земљорадња у средњовековној Србији*, 321, 323.

¹³ *Bartusis*, *Land and Privilege*, 551–556; *Осѣројорски*, *Пронија*, 109–111; *Bartusis*, *Late Byzantine Army*, 169.

¹⁴ *Bartusis*, *Land and Privilege*, 556–558.

¹⁵ *Isto*, 551, 559–574; *Осѣројорски*, *Пронија*, 115–116.

¹⁶ *Шуица*, *Повеља кнеза Стефана Лазаревића*, 112.

¹⁷ *Исто*, 119–120.

¹⁸ *Шуица*, *Властела кнеза Стефана Лазаревића*, 10–11.

¹⁹ *Веселиновић*, *Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији*, 135.

Основне карактеристике проније

При утврђивању основних карактеристика проније у Држави српских деспота најпре ћемо размотрити податке које срећемо у повељи деспота Лазара Бранковића од 4. децембра 1457. ризничару Радославу. Тим актом српски владар је свом властелину даровао у пронију два села у смедеревској и једно у голубачкој *власџи*,²⁰ као награду за његову *работију* и верну службу. Уколико би се Радослав замонашио или умро, пронију би могли преузети његови сестрићи Радослав и Радован. Услов је био да „да од нѣх работѣю и воюю како ѣ ѣни прониѣи“. ²¹ Иста повеља садржи и одредбу да ће поменути Радослављевим сестрићима припасти у пронију и његови поседи у петрушкој и островичкој власти, у случају да деспот успе да поврати поменуте области у којим су се они налазили. ²² Увиђамо, дакле, да је пронија као и раније била врста поседа који се држао под одређеним условом. На првом месту овде је истакнута обавеза *работиња*, а затим учешћа у рату. Под работањем се, несумњиво, мислило на обављање одређених цивилних дужности, а не на вршење физичких послова који су теретили зависно становништво. ²³ За нас је посебно значајно што се наглашава да су све то биле обавезе и свих осталих пронијара. Нажалост, повеља не прецизира на који начин би Радослав и евентуално касније његови сестрићи требало да испуњавају те дужности. Обављање послова везаних за ризницу, у случају Радослава, могло је бити поменуто *работијаније*. Војна служба се, ипак, не би смела ни у његовом случају искључити, а њено помињање третирали само као део формуле без стварног значаја, како то чини Ласкарис. ²⁴ Важно је још истаћи да се разлози због којих је Радославу дарована пронија у суштини подударају са терминологијом коју је деспот Ђурађ Бранковић употребио 1428/1429. када је потврђивао баштинске поседе великог челника Радича. ²⁵ Наглашава се за обојицу да им је владар учинио *милост*. ²⁶ Запажамо да су на том плану пронијари третирани исто као и баштиници. Мада је значајан извор за питање проније повеља босанског краља Стефан Томаша из октобра 1458. логотету Стефану Ратковићу, она нам ништа не говори о обавезама пронијара. ²⁷

²⁰ „Власти“ су представљале јединице локалне управе које је деспот Стефан почео да уводи од око 1410. године. Назив су углавном добиле по утврђењу где им се налазило седиште. На њиховом челу су стајале војводе. Више о томе: *Динић*, Власти за време Деспотовине, 237–243; *Блајојевић*, Државна управа, 288–297.

²¹ *Lascaris*, Actes serbes de Vatopedi, 183.

²² Isto, 183–184.

²³ *Осѣројорски*, Пронија, 148.

²⁴ *Lascaris*, Cinq notes, 270; Са таквим тумачењем Ласкариса слаже се и Бартусис: *Bartusis*, Serbian pronia, 207.

²⁵ Примећујемо да се и у случају Радича истицало његово „поработаније“: „ѣѣм ради того и порѣкотѣи и оуспѣѣѣ кѣ господствѣѣ ѣи“. *Pavlikianov*, The Medieval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou, 172; *Сѣѣјановић*, Стари српски хрисовуљи, 3.

²⁶ *Lascaris*, Actes serbes de Vatopedi, 183; *Pavlikianov*, The Medieval Slavic Archives, 172. Више о термину милост види код: *Блајојевић*, Државна управа, 99–157.

²⁷ Једино потпуно издање повеље: *Rački*, Prilozi za sbirku, 156–158.

Обично се сматра да су Дубровчани који су добијали проније заузврат вршили цивилне службе у корист српских владара. Зна се да је пронију уживао дубровачки трговац Николин Цријевић, који је од 1445. пословао у Србији, где је са прекидима боравио до 1453, а извесно је да је долазио и касније. Формирајући 1453. трговачко друштво са својим братом предвидео је да у случају ликвидације компаније и поделе имовине села која је добио у пронију од деспота Ђурђа морају остати њему. Очекивао је да ће у будућности добити још неке поседе у пронију. Његова пронија се налазила вероватно у Зајачи.²⁸ Начелно бисмо се могли сложити да Николин није вршио војну службу, мада тешко да је и неку цивилну дужност могао стално обављати. Потребно је ипак упозорити да се не сме искључити могућност да је неко у његово име вршио војну службу. Према мишљењу Михаила Динића, и поседи челника ризничког Паскоја Соркочевића у Деспотовини били су пронија.²⁹ У прилог том тврђењу он је навео да Соркочевић није своје поседе у Топлици продао, како је то пак записао Орбин.³⁰ Наиме, његов син Андреј је августа 1454. истицао могућност да издашније плати капелана кога је ангажовао ако деспот заузме поново области где је његов отац имао поседе и уступи их њему.³¹ Чињеница да Паскоје Соркочевић није продао своје поседе, те да су их Турци заузели не значи нужно да их је држао као пронију. Напоменимо да се учешће Дубровчана у ратним операцијама не може сасвим искључити. Познато је да су они 1412. учествовали у одбрани Новог Брда.³² Оне који су се забаштиници у Новом Брду на то је обавезивала и повеља деспота Стефана Дубровнику из 1405. године.³³ Такође, за познатог сарадника Ђурђа Бранковића Дубровчанина Дамјана Ђурђевића може се претпоставити да је 1448. узео учешћа у деспотовом рату против босанског краља Томаша, пошто знамо да је држао заточеног босанског властелина Радоја Бубњића и тражио откуп за њега.³⁴ Такође је познато да је своје оружје и оклопе тестаментом завештао деспоту Лазару.³⁵

Да је пронија била врста поседа који се држао под одређеним условима показују нам и млетачки акти. Податке које у њима налазимо можемо искористити за нашу тему пошто је сасвим јасно да су Венецијанци систем проније у Зети наследили од ранијих власти, о чему јасно они сами сведоче.³⁶ Марта 1400.

²⁸ Крекић, Прилог проучавању проније, 228–230, 231–233.

²⁹ Динић, Дубровчани као феудалци, 147. Податке о поседима Паскоја Соркочевића у Деспотовини донели су Елије Лампридије Цревић и Мавро Орбин: *Rački, Iz djele E. L. Crijevića*, 194; Орбин, Краљевство Словена, 115–116

³⁰ Орбин, Краљевство Словена, 115–116

³¹ Динић, Дубровчани као феудалци, 147.

³² Сивојановић, Повеље и писма I–I, 223; Динић, За историју рударства II, 46–47.

³³ Веселиновић, Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима, 157. Такав пропис деспот је преузео из повеље свог оца Дубровчанима: Младеновић, Повеље кнеза Лазара, 193.

³⁴ Iorga, Notes et extraits II, 431; Сиремић, Деспот Ђурађ Бранковић, 334, нап 17.

³⁵ Сиремић, Деспот Ђурађ Бранковић, 528–529; Јиречек, Историја Срба II, 368.

³⁶ Ljubić, Listine IV, 422; Остројорски, Пронија, 152.

млетачке власти су јасно истакле да од својих поданика са подручја Скадра и Дриваста који имају проније очекују да врше коњаничку службу и испуњавају извесне друге обавезе, како су то чинили за време претходних господара.³⁷ Зато се не може прихватити мишљење да су тек Млечани на подручју Зете увели пронију.³⁸ Као прилог тези да су пронијари постојали у Зети и пре доласка Млечана може се навести споразум о границама у Зети између Ђурђа Бранковића и Франческа Квирина из 1426. године. Према њему, Паштровићи и Режевићи који су препуштени Млечанима имали су да задрже баштине, проније и миразе које су држали пре смрти Балше III. Исто тако, Паштровићи који су остали под српском влашћу требало је да уживају баштине и проније које су поседовали у време Ђурђа Страцимировића и Балше III.³⁹ Један акт из 1455. прави разлику између пронијара који су дужни да имају коње и оних за које та обавеза није важила. Наравно, и овим другима је било дозвољено да имају коње и врше службу на њима.⁴⁰ Врста и обим службе зависили су, пре свега, од величине проније. Међу најмоћнијим скадарским пронијарима са почетка XV века био је Георгије Дукађин, који је располагао са 40 коњаника и 100 пешака. Тај пример нам јасно показује колико су могле бити значајне снаге пронијара.⁴¹ То је била важна разлика у односу на Византију, где је, у принципу, војну службу вршио само поседник проније. Ипак, и тамо су богатији пронијари ишли са извесном пратњом у ратне походе.⁴²

Уз вршење војне службе пронијари су имали још једну обавезу, која их није директно теретила. Треба се присетити да је Душанов законик прописивао да меропси пронијару дају *цареву ђерђеру* тј. соће.⁴³ Без обзира на то што нема конкретних података, не може бити сумње да се та обавеза задржала и у Деспотовини. Соће се као дажбина наводи у повељама деспота Стефана и Ђурђа Бранковића.⁴⁴ По свој прилици, давања зависних сељака на пронијама су се и повећала, јер је добро познато да су у ово време уместо соћа, плаћане унче, чији је износ био отприлике један дукат годишње.⁴⁵ Готово је извесно да су они морали од својих зависних људи сакупљати и дажбину чија је сврха била плаћање харача османском султану, а која је означавана као *џурска илаџа* или *рабоџа*

³⁷ Ljubić, Listine IV, 422; *Осџиројорски*, Пронија, 152, 162.

³⁸ Bartusis, Serbian pronia, 205.

³⁹ Ljubić, Listine IX, 16; *Божић*, Паштровићи, 115.

⁴⁰ Ljubić, Listine X, 52; *Осџиројорски*, Пронија, 162.

⁴¹ *Осџиројорски*, Пронија, 162.

⁴² Bartusis, Land and Privilege, 430.

⁴³ Душанов законик, пр. Бубало, 88, 118; *Новаковић*, Законик Стефана Душана цара српског, 55–56, 146, 265–266; *Божић*, Доходак царски, 19–20.

⁴⁴ *Младеновић*, Повеље и писма деспота Стефана, 193, 239, 253, 260, 362, 372; *Сјојановић*, Стари српски хрисовуљи, 33.

⁴⁵ *Младеновић*, Повеље и писма деспота Стефана, 193, 260, 362; *Сјојановић*, Стари српски хрисовуљи, 32–33; *Веселиновић*, Држава српских деспота, 166, 171–172; *Божић*, Доходак царски, 58–59.

великом *iosiodaru*.⁴⁶ Поменути млетачки акт из 1400. указује на то да су и про-нијари у скадарској области поред војне службе имали и друге дужности. На основу многобројних извора може се закључити да се ту мисли на обавезу про-нијара да од својих сељака сакупе дажбине, које су они онда предавали централ-ној власти. Скадарски катастих из 1416/1417. предвиђао је да свака кућа плаћа један дукат, модиј жита, десетак од проса и 4 гроша на име obroka о Божићу и Ускрсу.⁴⁷ Уз те опште, постојали су, изгледа, и неки додатни намети, које су сва-како пронијари прикупљали за Млечане од својих сељака.⁴⁸ Несумњиво је да ова давања имају порекло у пракси која је владала у српској држави. Плаћање само перпера по кући била је посебна повластица, иначе су и Млечани, наплаћивали дукат по домаћинству.⁴⁹ Анализирајући млетачка акта, Иван Божић је дошао до закључка да је раније соће било замењено десетком од проса.⁵⁰ Запажа се иначе да и неки млађи рукописи *Душановој законика* помињу десетак уместо соћа.⁵¹ За дукат је јасно да одговара српским унчама,⁵² док се за давање модија жита не може наћи паралела, те је то изгледа био данак који су Млечани увели.⁵³ Како нам читав систем намета у Деспотовини није познат, не можемо рећи да ли је положај сељаштва на пронијама у њој био бољи него на онима у скадарском крају. Неизвршавање свих наведених обавеза повлачило је за собом одузимање проније, како то сугеришу млетачки извори.⁵⁴ Истоветна ситуација морала је бити и у Деспотовини, иако о томе нема непосредних података.

Неоспорно је да се пронија и током последњег периода српске државности по својим основним карактеристикама разликовала од баштине. Два дубровач-ка акта нам недвосмислено указују на то да се она није смела отуђити. Послани-цима које су упутиле деспоту Ђурђу марта 1447. године, дубровачке власти су у инструкцији нагласиле да је српски владар дозволио њиховим трговцима да пописују имовину дужника. Унео је, међутим, при томе ограду да то не важи за поседе који су дати у пронију. Речено је и да са кућама и имањима уступљеним у пронију деспот може радити све што жели. Изасланици су требали да замо-ле Ђурђа Бранковића за повељу којом би се дозволило Дубровчанима да на-плаћују дугове од поседа дужника, уз изузетак пронија. Тражену повластицу су

⁴⁶ *Свијојановић*, Стари српски хрисовуљи, 33; *Младеновић*, Повеље и писма деспота Стефана, 224. За разлику од нашег, постоји став да се под овим називима мисли на унче: *Божић*, Доходак царски, 56–57; *Веселиновић*, Држава српских деспота, 223.

⁴⁷ *Valentini*, Acta Albaniae Veneta VIII, 183–223, 290–301, 307, 312–342, 347–353, 356–358; *Осиројорски*, Пронија, 165; *Божић*, Доходак царски, 62.

⁴⁸ *Valentini*, Acta Albaniae Veneta VII, 97; *Божић*, Proniarum et capita, 64.

⁴⁹ *Божић*, Доходак царски, 61, 69–70.

⁵⁰ Исто, 63–72.

⁵¹ *Новаковић*, Законик Стефана Душана, 38–39; *Божић*, Доходак царски, 72.

⁵² *Божић*, Доходак царски, 61, 69–70.

⁵³ *Божић*, Доходак царски, 63.

⁵⁴ *Макушев*, О прониі въ древней Сербіи, 13, 19–20; *Осиројорски*, Пронија, 153.

и добили.⁵⁵ Када је шест година доцније Николин Цријевић формирао трговачко друштво са својим братом, нагласио је да се у случају поделе имовине, села која је држао у Србији као пронију морају вратити њему.⁵⁶ Николинове проније, које су се вероватно налазиле у околини Зајаче, не помињу се 1457, када је поменуто друштво угашено. Бариша Крекић је био мишљења да се то догодило пошто оне више нису третиране одвојено од баштине.⁵⁷ Такав закључак сма трамо претераним, из више разлога. Најпре, сама чињеница да се проније не помињу при подели имовине није доказ да су се оне стопиле са баштином Николина и Јакова Цријевића. Даље, не сме се искључити могућност да је пронија била одузета Николину или да ју је чак он сам вратио врховној власти. Да до изједначавања проније и баштине није дошло потврђују и већ помињане повеље деспота Лазара и Стефана Томаша. У првој се онда не би наводили услови под којима је пронија имала бити држана. Такође, логотет Стефан Ратковић не би, да је то случај, имао разлога да затражи да његове проније постану баштине. Зато је у повељи босанског краља и назначено да Стефан Ратковић поседе које је добио у баштину може слободно поклонити, продати, заложити, дати у мираз или оставити својим рођацима у наслеђе.⁵⁸ Јасно истицање карактера баштине свакако не би било неопходно да није постојала разлика између ње и проније. Одредба по којој му је баштина могла бити одузета само у случају невере⁵⁹ била је карактеристична за њих и у овом периоду,⁶⁰ те отуда не изненађује што је не налазимо у повељи деспота Лазара ризничару Радославу. Стога, испуњавање његове молбе, по нашем мишљењу, никако не може бити резултат чињенице да у босанској држави није постојала пронија као врста земљишног поседа, како се до сада сматрало у историографији.⁶¹ Тачно је да проније нису постојале у Босни. Мало је међутим вероватно да је стварање својеврсне персоналне уније између Босне и Деспотовине, која је потрајала само до јуна 1459. године, могло да има за последицу промену својинских права у српској држави. На поменути закључак је вероватно утицала чињеница да је ово једина повеља у којој је забележена трансформација из проније у баштину.⁶² Читава повеља се, иначе, одликује низом специфичних привилегија које је краљ Стефан Томаш

⁵⁵ *Iorga*, Notes et extraits II, 421; *Осипројорски*, Пронија, 146–147; *Крекић*, Прилог проучавању проније, 227–228; *Сиремић*, Деспот Ђурађ Бранковић, 322, 725.

⁵⁶ *Крекић*, Прилог проучавању проније, 230, 233.

⁵⁷ Исто, 233.

⁵⁸ *Rački*, Prilozi za sbirku, 156–157; На сличан начин се баштина дефинисала и у *Душановом законуку*: Душанов законик, пр. Бубало, 83.

⁵⁹ *Rački*, Prilozi za sbirku, 157.

⁶⁰ *Pavlikianov*, The Medieval Slavic Archives, 172, 175; *Симојановић*, Стари српски хрисовуљи, 3–4; Таква казна је прописивана и средином XIV века: *Алексић*, Повеља цара Стефана Душана, 74.

⁶¹ *Осипројорски*, Пронија, 150.

⁶² *Осипројорски*, Пронија, 150.

доделио логотету Стефану Ратковићу.⁶³ Извесна дегенерација у смислу постепеног претапања проније у баштину забележена је на скадарском подручју под млетачком влашћу.⁶⁴ Давање земљишта у пронију Млечани су третирали као отуђење својих добара.⁶⁵ Било је примера да се пронијарима допусти да задрже за себе намете од извесног броја кућа које су иначе требали да предају централној власти.⁶⁶ Повластице тог типа ипак нису биле опште.⁶⁷ То је додатан разлог да се такви примери ипак не могу узети као релевантни за подручје под влашћу српских деспота.

Наслеђивање проније

При разматрању карактера проније у Држави српских деспота незаобилазно је питање њеног евентуалног наслеђивања. Наши малобројни извори о томе готово да не остављају сумњу. Повеља деспота Лазара из 1457. ризничару Радославу показује да је пронија могла бити дата у наслеђе не само директним мушким потомцима већ и по женској линији.⁶⁸ На његове сестриће је чак и пренето право на поседовање пронија које је некада Радослав уживао, уколико деспот Лазар поврати од Турака крајеве у којима су се оне налазиле.⁶⁹ Стиче се утисак да је и овде наслеђивање било посебна привилегија, као што је био случај и у Византији. Тамо је чак обично наследнику препуштан само део прихода који је имао његов претходник.⁷⁰ Тешко је рећи колико је често пронија давана у наслеђе на територији Деспотовине. Општи закључак је немогуће донети на основу само једног акта. Извесне паралеле у том погледу могуће је повући са зетским крајевима који су били под млетачком влашћу. Тамо се, најчешће после смрти пронијара, признавало право власништва његовим потомцима под извесним условима, мада је било примера да су доношене и другачије одлуке, на шта су Венецију приморавале извесне ванредне околности. Власништво је и на том подручју било условљено вршењем одређене службе.⁷¹ Појединци из ска-

⁶³ Наведимо само као пример да је Стефану Ратковићу краљ обећао да ће у случају пропасти Деспотовине моћи да пређе у Босну и добије одговарајућу службу: *Rački, Prilozi za sbirku*, 157.

⁶⁴ *Осѣроѣорски*, 171–172; *Божић*, Земљишни систем, 285–286, 297.

⁶⁵ *Valentini, Acta Albaniae Veneta XIX*, 91; *Божић*, Земљишни систем, 272–274; *Божић*, *Proniarii et capita*, 62, 69.

⁶⁶ *Valentini, Acta Albaniae Veneta VIII*, 314–315, 354–356; *Божић*, *Proniarii et capita*, 65.

⁶⁷ *Божић*, *Proniarii et capita*, 65.

⁶⁸ *Осѣроѣорски*, Пронија, 147; Доиста, већ први податак о пронији у српској држави сведочи о њеном наслеђивању по женској линији. Реч је о Маноти, који је држао пронију свог зета Драготе: *Мошин*, *Ђирковић*, *Синдик*, Зборник средњовековних ћирилских повеља, 324.

⁶⁹ *Lascaris, Actes serbes de Vatopedi*, 183–184.

⁷⁰ *Bartusis, Serbian pronoiia*, 211; *Bartusis, Land and Privilege*, 249, 413, 421, 437–429, 447, 458–459, 463–464, 467–468; *Осѣроѣорски*, Пронија, 150.

⁷¹ *Осѣроѣорски*, Пронија, 170–171; Пример за то је случај наследника Марина Бонција, који нису добили све његове проније, пошто су оне дате старешинама дружина Памалиота и Тронса: *Valentini, Acta Albaniae Veneta XII*, 168–169; *Божић*, Земљишни систем, 288.

дарске области су у својим молбама Млечанима за потврду пронија истицали да су их уживали још њихови прадедови и дедови. То би значило да су њихови преци уживали те проније још у доба српске власти, пре доласка Млечана. Ред наслеђивања је, дакле, текао, без обзира на промену врховне власти.⁷² Извесна специфичност проније на подручју под влашћу Млечана огледа се у чињеници да се пронијарима називају старија жена, њена ћерка и синовац.⁷³

Приходи пронијара

Повеље српских владара, не само оне издате у XV веку већ и раније, уопште не говоре о томе на које су приходе могли рачунати сами пронијари. Потребно је, међутим, упозорити да се у српским актима не изражава колики је био приход од проније, што је била карактеристика византијских докумената.⁷⁴ Повеље српских владара само сведоче да су нека места дата у пронију. Није било у њима прецизирано на који начин је пронијар остваривао приходе са додељеног му поседа. Подсетимо се да су према *Душановом законуку* зависни сељаци требали два дана у недељи да раде у корист пронијара. Поред тога, имали су обавезу да за њега по један дан косе сено и раде у винограду.⁷⁵ Односило се то на рад зависних људи на властелинској резерви. Тај део земљишта је, по тумачењу Ивана Божића, морао бити велики, јер су меропси на њему имали да раде два пута у седмици.⁷⁶ Колико је овај пропис био актуелан током прве половине XV века, не може се са сигурношћу оценити. Са занемарљивим одступањима, истоветан је у свим преписима *Душановој законика* који га садрже.⁷⁷ При разматрању прихода које су уживали пронијари вреди узети у обзир податке о том питању који се односе на млетачке поседе у скадарској области. Одмах треба напоменути да Скадарски катастих даје о томе обавештења, мада не у делу где се набрајају пронијари и њихови поседи. На том месту само су наведене дажбине које су зависни становници дугovali властима, а које су прикупљали пронијари. Несумњиво је да су они и сами остваривали значајне приходе, иначе се не би трудили да дођу у посед пронија.⁷⁸ Речито о томе сведочи чињеница да се дешавало да више особа држи једну пронију. Илустративан је у том погледу пример да је једну пронију коју је сачињавало шест села држало најмање 16 особа. Вреди нагласити да је само једно од тих села

⁷² Valentini, *Acta Albaniae Veneta* VIII, 376; *Осипројорски*, Пронија, 171; Макушев, О пронији въ древней Сербіи, 5, 12.

⁷³ Valentini, *Acta Albaniae Veneta* XXII, 311; Ljubić, *Skadarski zemljnik*, 54–57; *Осипројорски*, Пронија, 171–172; Макушев, О пронији въ древней Сербіи, 7.

⁷⁴ Bartusis, *Land and Privilege*, 604.

⁷⁵ Душанов законик, пр. Бубало, 88–89.

⁷⁶ Божић, Параспор у скадарској области, 256.

⁷⁷ Једино се појављује додатак да се сено имало косити заманицом: Види: Новаковић, Законик, 55–56.

⁷⁸ *Осипројорски*, Пронија, 168.

имало више од десет домаћинстава.⁷⁹ Одлука провидура за Албанију Републике Св. Марка Андрије Фоскола и скадарског камерланга Николе Зантанија од 26. марта 1417. извештава нас да је основа прихода пронијара лежала у чињеници да је он уживао параспор или право на десетак од производа потчињених му сељака. Друга солуција се примењивала само када пронијар није имао параспора. Наглашено је да поред десетка никакве друге терете од сељака нису смели захтевати.⁸⁰ Са таквом одлуком није се слагао скадарски кнез и капетан Албан Контарини, сматрајући да пронијарима и главарима треба оставити приходе какве су уживали раније.⁸¹ Такав његов став указује на то да је корист по ранијем систему вероватно била већа за пронијаре. Отуда не изненађује да су узимали учешће у борбама против млетачких власти.⁸² Када је реч о параспору, утврђено је да је он представљао део властелинске резерве, који су имали да обраде зависни сељаци. Обавеза пронијара или главара у скадарском крају била је да издржавају своје људе током тог посла и да обезбеде превоз жита после жетве.⁸³ Значило би то да су свој посао радили бедбом.⁸⁴ Такав начин извршавања обавеза стајао је насупрот заманици, када господар није био дужан да се брине око издржавања својих зависних становника.⁸⁵ Могло би то објаснити помињање заманице у неким рукописима *Душановој законика* у вези с кошењем сена. Каснији преписивачи законика су можда хтели назначити да су остале радове меропси обављали бедбом. Опет, мора се имати у виду запажање Ивана Божића да је параспор представљао само мањи део властелинске резерве.⁸⁶ Велико је питање, међутим, колико је пропис из 1417. уопште спровођен. Изгледа да је он брзо заборављен и да су приходи, у ствари, били већи од оних који су у катастиху забележени. Наредили су тако Млечани 1442. да становници села Велики Облик служе браћи Врагорцима, као што су служили пронијаре у време ранијих господара.⁸⁷ Уопштено би се смело закључити да су и проније у самој Деспотовини доносиле велику корист својим поседницима, чак чини се већу него на скадарском подручју под влашћу Венеције. Доминантна је, чини се, и даље била радна обавеза, мада не треба искључити могућност да је ту дошло до извесних промена због све већег јачања новчане привреде.

⁷⁹ Valentini, *Acta Albaniae Veneta* VIII, 195–205; *Осипројорски*, Пронија, 169.

⁸⁰ „*Quilli veramenete proniarii che non havesse parasporo ni se fesse far parasporo e per simile i cavi questi cosi facti proniarii e cavi possa tuor el desimo et non altro declarando che per algun modo algun proniario ni cavo non possa ni debia altra angaria...*“: Valentini, *Acta Albaniae Veneta* VIII, 274–275; Божић, Параспор у скадарској области, 254–255; Божић, Доходак царски, 68.

⁸¹ Valentini, *Acta Albaniae Veneta* VIII, 274.

⁸² Божић, Параспор у скадарској области, 255.

⁸³ Исто, 258.

⁸⁴ Више о бедби: ЛССВ, 37 (*Блајојевић*); *Влајинац*, Бедба и заманица, 47–48, 49–54, 55–63; Божић, Параспор у скадарској области, 256–258.

⁸⁵ Детаљније о заманици код: ЛССВ, 212 (*Блајојевић*); Бедба и заманица, 49, 54–59; Божић, Параспор у скадарској области, 258.

⁸⁶ Божић, Параспор у скадарској области, 256.

⁸⁷ Божић, Земљишни систем, 319; Божић, *Proniarii et capita*, 68.

То се значајно разликовало у односу на византијску праксу. Тамошње проније су се састојале од различитих врста прихода. Некада су њиховим поседницима препуштани приходи, који су иначе даровани манастирима. Главни елементи били су порези од сеоских домаћинстава које је држава уступила пронијарима да их убирају. Поред тога, располагали су одређеним парцелама државног земљишта, које су давали у закуп својим сељацима или онима са околнихседа у замену за новац или део производа. Други начин обраде те земље је био преко радне обавезе парика, која је у Византији износила свега 12 или 24 дана. Негде се каже да је она имала трајати сходно способностима парика.⁸⁸

Треба међутим нагласити да нама нису сачувани извори који би говорили о приходима српских пронијара. Стога не треба искључити могућност да су и они можда добијали од владара право на још неке приходе. Добро је познато да су манастири од владара добијали изузеће од пореза. То није нужно значило да их зависни сељаци нису плаћали, већ да их је манастир убривао уместо државе.⁸⁹ С друге стране, радне обавезе су можда биле велике, јер зависни становници нису имали обавезу других давања. То опет подразумева да је властелинска резерва морала бити јако велика. Све то ипак остаје на нивоу спекулација.

Без обзира на недостатак прецизних података о приходима које су проније доносиле, може се начинити процена колики су они требали бити да би њихови држаоци могли обављати своју војну дужност. Изнета је процена да је у Византији било исплативије држати пронију него издржавати се од војничке плате. Намера је била да се држаоцу проније обезбеди приход сличан оном који је имао приватни поседник.⁹⁰ Истоветан циљ су, свакако, морали имати и српски деспоти, ако су желели да обезбеде војно ангажовање пронијара. Рачуна се да је током прве половине XV века плата најамника износила 1–5 дуката месечно, зависно од тога како су били опремљени и одакле су долазили.⁹¹ Пронијари су можда имали и веће потребе од најамника, будући да је вероватно већина њих имала породице. Узмемо ли да је просечна плата најамника у ово доба била 2–3 дуката месечно, може се претпоставити да је пронија годишње требало свом уживоацу да обезбеди 24 до 36 дуката прихода. Известан ослонац за процену прихода од пронија може пружити податак да је седам села које је велики челник Радич 1430/1431. даровао Манастиру Кастамониту на уживање после његове смрти обезбеђивало приход од 20 литара сребра.⁹² Имајући у виду да је у то време литар сребра вредео

⁸⁸ Bartusis, Land and Privilege, 374, 380–394, 410–412; Bartusis, Late Byzantine Army, 161–162, 166, 168, 170–171.

⁸⁹ Такву привилегију доделио је деспот Стефан Манастиру Милешеви: Младеновић, Повеље и писма деспота Стефана, 362; За још сличних примера из ранијег периода види: Блајојевић, Соће, 15–16, 23–25; Божић, Доходак царски, 31–32.

⁹⁰ Bartusis, Land and Privilege, 497–503; Bartusis, Late Byzantine Army, 172–175.

⁹¹ Ђирковић, Цена најамника, 18–19.

⁹² Стојановић, Стари српски хрисовуљи, 34.

8 дуката,⁹³ долази се до рачунице да је приход од ових села износио око 160 дуката годишње. Надаље би проистицало да је једно село могло обезбедити приход од преко 20 дуката, што би била довољна сума за издржавање једног пронијара. Величина поменутих седам села нам је непозната, те се не може оценити да ли је то био приход од већег или мањег села. У сваком случају, чини се да су једно велико или два мала села могли осигурати довољно новца пронијару да би извршавао своју војну обавезу. Услед малог броја података о пронијама из овог времена, ми не можемо наслутити која је била њихова просечна величина. У случају ризничара Радослава није познато да ли су проније и куће које му је даровао деспот Лазар 1457. биле једина имовина.⁹⁴

Огромном пронијом располагао је велики логотет Стефан Ратковић. Из повеље коју му је октобра 1458. издао краљ Стефан Томаш може се закључити да је једно време располагао пронијом која се састојала од 21 или 26 села.⁹⁵ Ван сваке сумње, спадао је у ред највећих пронијара у Деспотовини.⁹⁶ Документ јасно сведочи да је Стефан Ратковић постепено увећавао своју пронију. На више места наведени су и ранији поседници места које је добио. Међутим није означено да ли су их и они држали као пронију. Као претходни уживаоци осам села у теочачкој власти наведени су извесни Весковићи.⁹⁷ Уколико су та села држали као пронију, то би значило да је она и на подручју Српске деспотовине могла бити држана колективно.

Пронија у управном апарату

Недостатак извора онемогућава да се ближе размотри место пронијара у управном апарату Деспотовине. Повеље издате ризничару Радославу и великом логотету Стефану Ратковићу једино омогућавају да се укаже на то да су и оне потпадале под *власи*. За села дата у пронију увек се наглашава којој су од ових управних јединица припадала.⁹⁸ Извесно је зато да су њиховим поседницима војводе у неким питањима биле надређене, али се ништа ближе о томе не може рећи. Нема података да ли су на својим поседима уживали судски имунитет. Осврнућемо се зато и на стање у скадарској области под влашћу Млечана. Као управнике села они су разликовали пронијаре, поглаваре, те оне који су истовремено били пронијари и поглавари.⁹⁹ Запажа се да су према Скадарском катастиху

⁹³ Динић, За историју рударства II, 40; *Сиремић*, Деспот Ђурађ Бранковић, 629.

⁹⁴ *Lascaris, Actes serbes de Vatopedi*, 184.

⁹⁵ Тачан број је споран, јер није јасно да ли је и села Богдана Чокеше једно време држао као пронију: *Rački, Prilozi za sbirku*, 156–158. Да су и Чокешини поседи били пронија сматра: *Мишић*, Поседи великог логотета, 13.

⁹⁶ *Мишић*, Поседи великог логотета, 14.

⁹⁷ *Rački, Prilozi za sbirku*, 157.

⁹⁸ *Lascaris, Actes serbes de Vatopedi*, 183–184; *Rački, Prilozi za sbirku*, 156–157.

⁹⁹ *Valentini, Acta Albaniae Veneta VIII*, 183–219, 222–223, 290–334, 337–342, 347–356; *Остројорски*, Пронија, 155.

припадници последње категорије држали посебно велике поседе.¹⁰⁰ Њихова појава указује на то да је Венеција почела посматрати пронијаре као службенике. Крупнији пронијари су постајали управници насеља, док су поглавари већих села добијали поседе у пронију.¹⁰¹ Појединци су у једном селу били забележени као пронијари, а у другом као поглавари, што је последица чињенице да су располагали са више места.¹⁰² Да су пронијари имали судску власт над својим људима потврђује и Врањински уговор из 1455, којим су се племена Горње Зете потчинила млетачкој власти. Јасно је у њему забележено да се зависни људи не могу судити са својим пронијарем ни пред којим господаром. За случај да је неко имао жалбу на пронијаревог човека могао је да га позове пред суд господара (signor) или војводе Стефанице Црнојевића.¹⁰³ Паралеле се ипак морају опрезно повлачити због специфичности Зете у доба млетачке врховне власти, те остаје непознато да ли су пронијари у Деспотовини имали иста права.

* * *

У науци је већ примећено да су између проније и тимара постојале одређене сличности. Није међутим утврђено да институција тимара води порекло од проније.¹⁰⁴ На то се мора упозорити пошто је на основу једног османског акта изнесена теза да је српски властелин протовестијар Богдан поседовао пронију. Наиме, зна се да је он октобра 1439. добио од султана потврду о поседовању *тимара* који је уживао под деспотом Ђурђем.¹⁰⁵ Према нашем суду, то ипак није довољан доказ да је Богдан пре 1439. поседовао пронију, а не баштину. Увек се мора имати у виду да је у Османском царству тимар био основни тип поседа, док је централна власт ретко допуштала постојање наследних добара са већим својинским правима.¹⁰⁶ Изузетно је мала вероватноћа да би једном хришћанину била дата таква привилегија. Из тог разлога се не може прецизно оценити какву врсту поседа је под српском влашћу уживао Богдан.

Распрострањеност проније

Коначно, вреди се позабавити и питањем колико је пронија била распрострањена у Држави српских деспота. Услед малог броја података, закључци се морају извући са извесним опрезом. Сагласни смо са давно изреченим мишљењем Георгија Острогорског да је систем проније у ово доба доживео јачање на рачун

¹⁰⁰ Valentini, Acta Albaniae Veneta VIII, 210–213, 217, 319, 353; *Осјиројорски*, Пронија, 156–157.

¹⁰¹ *Осјиројорски*, Пронија, 159.

¹⁰² Valentini, Acta Albaniae Veneta VIII, 102–103, 265, 290, 178, 240, 313, 331–335, 337–338; *Божић*, Земљишни систем, 282; *Осјиројорски*, Пронија, 159.

¹⁰³ Ljubić, Listine X, 68; *Осјиројорски*, Пронија, 173.

¹⁰⁴ Bartusis, Land and Privilege, 588–589.

¹⁰⁵ Kolovos, A bit of 1439, 304.

¹⁰⁶ Више о тимарима: Imber, 194–207; *Иналцик*, Османско царство, 167–172. Поређење између тимара и проније извршио је Бартусис: Bartusis, Land and Privilege, 579–596.

баштинских поседа. Узрок томе је, по његовом мишљењу, као и у Византији, био турска опасност.¹⁰⁷ За своје заслуге ризничар Радослав је био награђен про- нијом.¹⁰⁸ Видели смо и да веома угледан властелин, какав је био велики логотет Стефан Ратковић, уопште, изгледа, није пре 1458. поседовао баштину, већ само пронију.¹⁰⁹ Управо у једном од својих пронијарских села подигао је и свој двор.¹¹⁰ Укупно је, како смо видели, располагао са преко 20 села. Из ранијег времена није нам позната ниједна тако велика пронија. Чини нам се зато умесним да упореди- мо Стефана Ратковића са великом челником Радичем у вези с питањем поседа. Потоњи је, наиме, крајем треће деценије XV века поседовао око 60 места.¹¹¹ Сва су му она била записана у баштину. За владара је несумњиво било повољније да властелина награди пронијом него баштином, поготово у време када је државна територија била знатно смањена. На то треба додати и фактор турске опасно- сти, пошто је она приморавала владаре да пре свега размишљају на који ће на- чин обезбедити војску за одбрану државе. У светлу поређења челника Радича са Стефаном Ратковићем, могло би се закључити да се пронија постепено све више ширила у односу на баштину. Прецизан однос је ипак немогуће утврдити услед малобројног изворног материјала којим располажемо, а који потиче углавном из последњих година постојања српске средњовековне државе.

Пронија је у Држави српских деспота задржала основне карактеристи- ке које је имала и у ранијем периоду. Извори недвосмислено потврђују да се и даље разликовала од баштине, без обзира на то што се давала у наслеђе чак и по женској линији. Особеност овог периода у развоју ове институције представља чињеница да је пронија давана Дубровчанима који су боравили у српској држа- ви. За све њих није извесно да су на име држања проније вршили војну службу, већ је вероватније да су је држали због цивилних дужности које су обављали у корист владара. Малобројни извори, чини се, указују на то да је дошло до зна- чајног проширења система проније на тлу Деспотовине, услед све већих војних потреба узрокованих опасношћу од Османлија.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

Jorga N., *Notes et extraits pour servir l'histoire des croisades au XVe siècle* II, Paris 1899.

Lascaris M., *Actes serbes de Vatopédi*, Byzantinoslavica 6 (1935–1936) 166–185.

Ljubić S., *Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike* IV, Zagreb 1874.

¹⁰⁷ *Осїроїорски*, Пронија, 149.

¹⁰⁸ Lascaris, *Actes serbes de Vatopedi*, 183–184.

¹⁰⁹ Rački, *Prilozi za sbirku*, 156–158.

¹¹⁰ Isto, 156.

¹¹¹ *Сїојановић*, *Стари српски хрисовуљи*, 3–5.

- Ljubić S.*, Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike IX, Zagreb 1890.
- Ljubić S.*, Listine o odnošajih između Južnog Slavenstva i Mletačke Republike X, Zagreb 1891.
- Ljubić S.*, Skadarski zemljišnik od god 1416., Starine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 14 (1882) 30–57.
- Pavlikianov C.*, The Medieval Slavic Archives of the Athonite Monastery of Kastamonitou, *Cyrrillomethodianum* XX (2015) 153–216.
- Rački F.*, Iz djela E. L. Crijevića, Dubrovčanina, Starine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 4 (1872) 155–200.
- Rački Fr.*, Prilozi za sbirku srbskih i hrvatskih listina, Rad Starine Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1 (1867) 124–163.
- Valentini J.*, Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV. Prs. 2 Saeculi XV praescanderbeganam periodum complectens VII, München 1970.
- Valentini J.*, Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV. Prs. 2 Saeculi XV praescanderbeganam periodum complectens VIII, München 1970.
- Valentini J.*, Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV. Prs. 2 Saeculi XV praescanderbeganam periodum complectens XII, München 1971.
- Valentini J.*, Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV. Prs. 3 Saeculi XV praescanderbeganam periodum complectens XIX, München 1973.
- Valentini J.*, Acta Albaniae Veneta: saeculorum XIV et XV. Prs. 3 Saeculi XV praescanderbeganam periodum complectens XXII, München 1975.
- Алексић В.*, Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу, Стари српски архив 8 (2009) 69–80 [*Aleksić V.*, Povelja cara Stefana Dušana vlasteličiću Ivanku Probištitiću, Stari srpski arhiv 8 (2009) 69–80].
- Веселиновић А.*, Повеља деспота Стефана Лазаревића деспотици Евпраксији, Стари српски архив 1 (2002) 131–142 [*Veselinović A.*, Povelja despota Stefana Lazarevića despotici Evpraksiji, Stari srpski arhiv 1 (2002) 131–142].
- Веселиновић А.*, Повеља деспота Стефана Лазаревића Дубровчанима, Стари српски архив 10 (2011) 151–164 [*Veselinović A.*, Povelja despota Stefana Lazarevića Dubrovčanima, Stari srpski arhiv 10 (2011) 151–164].
- Душанов законик, пр. Ђ. Бубало, Београд 2010 [Dušanov zakonik, pr. Đ. Bubalo, Beograd 2010].
- Младеновић А.*, Повеље кнеза Лазара: текст, коментари, снимци, Београд 2003 [*Mladenović A.*, Povelje kneza Lazara: tekst, komentari, snimci, Beograd 2003].
- Младеновић А.*, Повеље и писма деспота Стефана: текст, коментари, снимци, Београд 2007 [*Mladenović A.*, Povelje i pisma despota Stefana: tekst, komentari, snimci, Beograd 2007].
- Мошин В., Ћирковић С., Синдик Д.*, Зборник средњовековних ћирилских повеља и писама Србије, Босне и Дубровника, књига I, 1186–1321, Београд 2011 [*Mošin V., Ćirković S., Sindik D.*, Zbornik srednjovekovnih ćirilskih povelja i pisama Srbije, Bosne i Dubrovnika, knjiga I, 1186–1321, Beograd 2011].
- Новаковић С.*, Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354, Београд 1898 [*Novaković S.*, Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349. i 1354, Beograd 1898].
- Орбин М.*, Краљевство Словена, пр. 3. Шундрица, Зрењанин 2006² [*Orbin M.*, Kraljevstvo Slovena, pr. Z. Šundrica, Zrenjanin 2006²].
- Стојановић Љ.*, Старе српске повеље и писма I–I, Београд–Сремски Карловци 1929 [*Stojanović Lj.*, Stare srpske povelje i pisma I–I, Beograd–Sremski Karlovci 1929].
- Стојановић Љ.*, Стари српски хрисовуљи, акти, биографије, летописи, именници, записи и др, Споменик Српске краљевске академије 3 (1890) 1–226 [*Stojanović Lj.*, Stari srpski hrisovulji, akti, biografije, letopisi, tipici, pomenici, zapisi i dr, Spomenik Srpske kraljevske akademije 3 (1890) 1–226].
- Шуица М.*, Повеља кнеза Стефана Лазаревића којом се Хиландару прилаже црква Ваведења Богородичиног у Ибру, Стари српски архив 3 (2004) 107–123 [*Šuica M.*, Povelja kneza Stefana Lazarevića kojom se Hilandaru prilaže crkva Vavedenja Bogorodičinog u Ibru, Stari srpski arhiv 3 (2004) 107–123].

Литература – Secondary Works

- Bartusis M.*, Land and Privilege in Byzantium: The Institution of Pronoia, Cambridge 2012.
- Bartusis M.*, Late Byzantine Army: Arms and Society, 1204–1453, Philadelphia 1992.
- Bartusis M.*, Serbian pronoia and pronia in Serbia: the diffusion of an institution, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* 48 (2011) 177–216.
- Bojanin S., Krsmanović B.*, Byzantine Influence on Administration in the Time of Nemanjić Dynasty, ed. *V. Bikić*, Processes of byzantinisation and Serbian Archaeology, Byzantine heritage and Serbian art I, Beograd 2016, 45–51.
- Imber C.*, The Ottoman Empire 1300–1650. The Structure of Power, New York 2002.
- Kolovos I.*, A bit of 1439 from the archives of the monastery of Xeropotamou (Mount Athos), *Hilandarski zbornik* 11 (2004) 295–305.
- Lascaris M.*, Cinq notes à la πρόνοια, *Byzantion* 21 (1951) 265–274.
- Блажојевић М.*, Државна управа у српским средњовековним земљама, Београд 1997 [*Blagojević M.*, Državna uprava u srpskim srednjovekovnim zemljama, Beograd 1997].
- Блажојевић М.*, Земљорадња у средњовековној Србији, Београд 2004² [*Blagojević M.*, Zemljoradnja u srednjovekovnoj Srbiji, Beograd 2004²].
- Блажојевић М.*, Соће – основни порез средњовековне Србије. Једна перпера или кабао жита, Глас Српске академије наука и уметности CCCXC, Одељење историјских наука књ. 11 (2001) 1–44 [*Blagojević M.*, Soće – osnovni porez srednjovekovne Srbije. Jedna perpera ili kabao žita, Glas Srpske akademije nauka i umetnosti CCCXC, Odeljenje istorijskih nauka knj. 11 (2001)].
- Божих И.*, Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачког рукописа), Посебна издања САН, књига CCLIV, Одељење друштвених наука 17, Београд 1956 [*Božić I.*, Dohodak carski (Povodom 198. člana Dušanovog zakonika Rakovačkog rukopisa), Posebna izdanja SAN, knjiga CCLIV, Odeljenje društvenih nauka 17, Beograd 1956].
- Божих И.*, Земљишни систем у „Млетачкој Албанији”, изд. *Божих*, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 259–331 [*Božić I.*, Zemljišni sistem u „Mletačkoj Albaniji”, изд. *Božić*, Nemirno Pomorje XV veka, Beograd 1979, 259–331].
- Божих И.*, Параспор у скадарској области, изд. *Божих*, Немирно Поморје XV века, Београд 1979, 241–258 [*Božić I.*, Paraspur u skadarskoj oblasti, изд. *Božić*, Nemirno Pomorje XV veka, Beograd 1979, 241–258].
- Божих И.*, Proniarii et capita, Зборник радова Византолошког института 8–1 (1963) 61–70 [*Božić I.*, Proniarii et capita, Zbornik radova Vizantološkog instituta 8–1 (1963) 61–70].
- Божих И.*, Паштровићи, изд. *Божих*, Немирно Поморје XV века, Београд 1979 [*Božić I.*, Paštrovići, изд. *Božić*, Nemirno Pomorje XV veka, Beograd 1979].
- Веселиновић А.*, Држава српских деспота, Београд 2006² [*Veselinović A.*, Država srpskih despota, Beograd 2006²].
- Влајинац М.*, Бедба и заманица као мобарска и кулучарска работа у Срба средњег века, Гласник Скопског научног друштва II, 1–2 (1927) 47–65 [*Vlajinac M.*, Bedba i zamanica kao mobarska i kulučarska rabota u Srba srednjeg veka, Glasnik Skopskog naučnog društva II, 1–2 (1927) 47–65].
- Динић М.*, Власти за време Деспотовине, Зборник Филозофског факултета у Београду X–1 (1969) 237–244 [*Dinić M.*, Vlasti za vreme Despotovine, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu X–1 (1969) 237–244].
- Динић М.*, Дубровчани као феудалци у Србији и Босни, Историјски часопис IX–X (1959) 139–149 [*Dinić M.*, Dubrovčani kao feudalci u Srbiji i Bosni, Istorijski časopis IX–X (1959) 139–149].
- Динић М.*, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962 [*Dinić M.*, Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II, Beograd 1962].
- Јиречек К.*, Историја Срба II. Културна историја, Београд 1952 [*Jireček K.*, Istorija Srba II. Kulturna istorija, Beograd 1952].

- Крекић Б.*, Прилог проучавању проније у средњовековној Србији, Зборник радова Византолошког института 8–2 (1964) 227–233 [*Krekić B.*, Prilog proučavanju pronije u srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik radova Vizantološkog instituta 8–2 (1964) 227–233].
- Лексикон српског средњег века (= ЛССВ), прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999 [Leksikon srpskog srednjeg века (= LSSV), прир. С. Ćirković, R. Mihaljčić, Beograd 1999].
- Макушев В.*, О пронији у древней Сербии, Журналъ Министерства народнаго просвѣщенія CLXXV (1874) 1–20 [*Makušev V.*, O pronii v drevnei Serbii, Žurnal Ministerstva narodnago prosvěšćenija CLXXV (1874) 1–20].
- Мишић С.*, Поседи великог логотета Стефана Ратковића, изд. С. Мишић, Моравска Србија. Историја–Култура–Уметност, Крушевац 2007, 7–19 [*Mišić S.*, Posedi velikog logoteta Stefana Ratkovića, изд. С. Mišić, Moravska Srbija. Istorija–Kultura–Umetnost, Kruševac 2007, 7–19].
- Новаковић С.*, Пронијари и баштинници (Спахије и читлук-сахибије). Прилог к историји непокретне имовине у Србији XIII–XIX века. Једна глава из пространијег дела „Народ и земља у старој српској држави”, Београд 1887 [*Novaković S.*, Pronijari i baštinici (Spahije i čitluk-sahibije). Prilog k istoriji nepokretne imovine u Srbiji XIII–XIX века. Jedna глава из prostranijeg дела „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi”, Beograd 1887].
- Новаковић С.*, Стара српска војска. Историјске скице из дела „Народ и земља у старој српској држави”, Београд 1893 [*Novaković S.*, Stara srpska vojska. Istorijske skice iz dela „Narod i zemlja u staroj srpskoj državi”, Beograd 1893].
- Остројорски Г.*, Пронија. Прилог историји феудализма у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1951 [*Ostrogorski G.*, Pronija. Prilog istoriji feudalizma u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama, Beograd 1951].
- Соловјев А.*, Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године, Београд 1980 [*Solovjev A.*, Zakonik cara Stefana Dušana 1349. i 1354. godine, Beograd 1980].
- Спремић М.*, Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба, Београд 1994 [*Spremić M.*, Despot Đurađ Branković i njegovo doba, Beograd 1994].
- Тарановски Т.*, Историја српског права у Немањинској држави, Београд 2002 [*Taranovski T.*, Istorija srpskog prava u Nemanjićkoj državi, Beograd 2002].
- Ђирковић С.*, Цена најамника у југоисточној Европи крајем средњег века, изд. В. Чубриловић, Војне крајине у југословенским земљама до Карловачког мира 1699, Београд 1989, 9–25 [*Ćirković S.*, Cena najamnika u jugoistočnoj Evropi krajem srednjeg века, изд. V. Čubrilović, Vojne krajine u jugoslovenskim zemljama do Karlovačkog mira 1699, Beograd 1989, 9–25].
- Шаркић С.*, Правни положај меропеха у средњовековној Србији, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду XLIV–2 (2010) 23–36 [*Šarkiћ S.*, Pravni položaj meropaha u srednjovekovnoj Srbiji, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu XLIV–2 (2010) 23–36].
- Шуица М.*, Властела кнеза Стефана Лазаревића, (1389–1402), Годишњак за друштвену историју 1 (2004) 7–31 [*Šuica M.*, Vlastela kneza Stefana Lazarevića, (1389–1402), Godišnjak za društvenu istoriju 1 (2004) 7–31].

Miloš Ivanović

Institute of History, Belgrade
misaveritatem@gmail.com

THE PRONOIA IN THE STATE OF SERBIAN DESPOTS

The institution of pronioia represents one of the aspects of Byzantine influence on the development of the Serbian medieval state. This type of landholding was first mentioned in the late 13th century in Serbian sources. As was the case in Byzantium, Serbian rulers granted pronioiai in exchange for military service.

Serbian charters and Ragusan documents testify about the pronioia in the State of Serbian Despots (1402–1459). Also, Venetian acts offer important data, since the maritime Republic took over the system of pronioia in its possessions in Zeta. Analysis of these sources leads to the conclusion that the pronioia had similar characteristics as in the previous period. According to a charter issued by Despot Lazar in 1457, the main duties of the pronoiarioi were to wage war and perform civil affairs. It can be assumed that the Ragusan pronoiarioi performed civil duties in favor of Serbian rulers, although the possibility that some of them performed military service cannot be excluded. Furthermore, the pronioia holders collected taxes which their peasants had to pay to the ruler. Regardless of whether the pronioia was hereditary, it was clearly different from *baština* (patrimony) during the entire period. In 1447 the Ragusan authorities stressed that Despot Đurađ could do whatever he wanted with his pronoiari. A year before the fall of the Serbian state, Logothete (chancellor) Stefan Ratković asked King Stefan Tomaš for his pronoiari to become *baština*. The charters of the Serbian rulers do not offer information about the income of pronoiarioi. Venetian sources from this period and *Dušan's Code* indicate that dependent peasants were obliged to work on the estates of pronioia holders. In order to perform military service they had to earn payment like mercenaries. Such an income could provide them with one large or two small villages. It is unknown whether the pronoiarioi had legal immunity. The system of the pronioia took even more hold in this period on account of the patrimonies (*baštine*). The reason for this was the Ottoman threat, as well as in Byzantium.